

РЕЦЕНЗІЇ

Алла ПЕТРЕНКО-ЛИСАК Уявити й почути Донбас

Ільченко, Михайло та ін.; В. Куліков, І. Склокіна, ред.
Праця, виснаження, успіх: промислові мономіста Донбасу.
Львів: ФОП Шумилович, 2018.

*Алла Петренко-Лисак – кандидатка соціологічних наук, доцентка,
доцентка катедри галузевої соціології факультету соціології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка.*

Вони народжуються й виростають у канавах, у дванадцять років починають працювати, переживають короткий період краси й статевого потягу, у двадцять років одружуються, в тридцять досягають середнього віку, а помирають здебільшого в шістдесят. Обрій їхньої свідомості заповнюється тяжкою фізичною працею, піклуванням про родину і дітей, дрібними сварками із сусідами, кінофільмами, футболом, пивом, а передусім азартними іграми. Їх неважко контролювати. Поміж ними завжди штовхаються кілька агентів Поліції Думок, поширюючи брехливі чутки та помічаючи й усуваючи тих, хто, на їхній погляд, може становити загрозу, але не робилося жодної спроби нав'язати їм партійну ідеологію. Залучати пролів у політичні процеси вважалося недоцільним. Від них вимагався лише примітивний патріотизм, до якого завжди зверталася влада в разі потреби перекопати їх погодитися на довший робочий час або на менші порції їжі. І навіть коли вони ставали невдоволеними, а таке іноді траплялося, їхнє невдоволення ні до чого не призводило, бо позбавлені загальних ідей, вони могли зосередитися лише на дрібних специфічних турботах.

Джордж Орвелл, «1984»¹

¹ Цитата з видання: Джордж Орвелл, 1984: роман, з англ. пер. Віктор Шовкун (Київ: Вид-во Жупанського, 2015), 71–72.

Як собі уявляє Донбас людина, очі якої ніколи не бачили його простору й людей, вуха не чули його повітря й ноги не відчували землі? Мабуть, Донбас поставатиме таким, яким зазвичай відлунює в новинах ЗМІ, в літературних та кіносагах, у клішованих коментарях про шахтарство і бравих комсомольців та в ностальгійних пасажах про Сове-ти. Але питання залишається: який він, той Донбас, про який не тільки сьогодні багато говорять, який відомий тим, що вимагає, аби його почули? Що саме я маю почути? Чим почуте має мене вразити, переконати, чим може збагатити думку?

Список стереотипів Донбасу – це шахти, шахтарі, терикони і гори вугілля, горілка і депресія, важка праця на тлі «слави п'ятирічок» та стаханівського подвигу, Молодої гвардії та ностальгії за СРСР, це Янукович із його Єнакієвим, зрештою, «донецькі» й «луганські». Стереотипи творили міти чи навпаки – наразі не принципово, що з того первинне. Міти про працюючих і заповзятливих, чесних, відвертих, хоч і різних та жорстких людей регіону, про брудне повітря, але чисті мрії про майбутню велику країну, яка на заздрість всьому світові збудує Країну Мрій.

Кожен текст та розповідь про Донбас я сприймаю як джерело інформації, що здатне прояснити мені, уродженці Центральної України, цей регіон, який волею долі не встиг відкритися мені реально, але міцно засів віртуально – в уявленнях та чутках, розповідях знайомих та власних спостереженнях за вихідцями звідти. Тримаю в руках «тлумачник», який, сподіваюсь, виведе мене з мітичного полону стереотипізованої уяви або ж підсилить мої уявлення, які стануть переконаннями.

Про магію вугілля та індустріальну міць

Тоді як світова економіка й політика вже починали робити висновки з результатів індустріалізації, зокрема розвитку й занепаду вугільно-промислових центрів та практик їхнього функціонування, Донбас розпочав наздогінний рух... Чомусь ніби не помічаючи світовий досвід і вже наявні наслідки. Замість осмислення й запобігання помилок і прорахунків першопрохідців вугільно-промислової галузі, її місцеві очільники вперто розбудовували процес «подолання відсталості» з якоюсь заповзятю заздрістю тогочасним успіхам європейців та північноамериканців. У схему руху відразу ж проникла «бацила неуспіху», як мінімум відома в історії з Ахіллом і Черепахою. Європейська та Американська «черепахи» виповзли ще наприкінці XVIII століття, тоді як Донбаська – у другій половині XIX. Хоч Петро I і помітив у XVIII столітті вугільну перспективу, але замість того, щоб зробити правильний висновок стосовно перепопу розвитку перспективної на той час галузі і почати разом із її розгортанням розвиток транспортної політики й інфраструктури, та, замість гонорового виходу на конкурентний ринок, просто злякався його чи що; але не вийшли і його наступники, а дочекалися, доки наприкінці XIX ст. прийшли західні інвестори, адже ресурси їхніх власних країв уже трохи вичерпались (с. 21–25). Не помітила я в «історії успіху» Дон-

басу реально доброзичливої ролі ані імперського уряду, ані радянських рад, ані державно-українських інтересів. Коло початків економічної історії краю стоять 25 закордонних акціонерних товариств із Бельгії, Франції, Британії, Німеччини, США. Навіть відомий засновник поселення Юзівка (нинішній Донецьк) зареєстрував свій бізнес у Лондоні. А що зробила на той час «Влада Коронованої Імперії»? Регіон так і залишався на периферії інтересів уряду Російської Імперії у формі якогось викривленого розуміння розвитку промислових галузей. Навіть набагато пізніше, через 100 років, ситуація не змінилась – «господарі земель», на яких розкинувся регіон, не вважали пріоритетними ані модернізацію, ані капітальні інвестиції та наукові дослідження в руслі світових трендів. І це за постійної нестачі кадрів. Навіть легенди Сибіру та золотокопалень Америки переважно оповідають міти про привабливість шукачів кращої долі більше, ніж історії успіху на Донбасі. Не можна сказати, що умови праці за Полярним колом чи на Алясці або в преріях були легшими та спосіб життя простішим, але повсякчас дізнаюся, що мало хто з доброї волі їхав на Донбас: від першопоселень до сьогодення. Заганяли силоміць, застосовуючи різноманітні хитрощі: від пропагандистсько-вигадливих до погрозово-примусових. Та й місцина, яка визначально мала «славу» й іменувалась «Дике поле», «Дикий степ» або «нічийна земля», ніяк не спонукала до того, щоби там мріяли оселитись люди та збудувати своє щасливе майбуття. Ба більше, сумна історія постійної нестачі або ж просто відсутності, зокрема на початку промислової історії краю, висококваліфікованих кадрів, інженерів, вправних робітників не навчила нічого, про що свідчить Шахтинський процес (арештовано 53 «буржуазні фахівці» (інженери й техніки), їх звинувачено в «саботажі та підтримці контактів із колишніми власниками шахти (тобто французькими інвесторами)» і засуджено на смерть та ув'язнення).

Соціально регіон заселяли вимушені трудові мігранти. Люди, чий дім залишився десь у спогадах, але вони його покинули не з власною мрією про щасливе заможне життя, а на тлі злиднів і примусу. Переінакшені селяни, які, сподіваючись знайти нову землю і розгорнути свій садок чи поле, здобули не хатинку та городній закуток, а шахту, незвичний робочий графік та дикі для них, як те поле, соціальні відносини. Страх, брак знань та освіти – ознака місцевого люду, про яку дізнаюся чи не через рядок, намагаючись уявити, яким він був – той народ, що ним заселили Дикий степ нічийної землі. «Цей регіон залишався місцем прихистку для втікачів, які з політичних чи релігійних причин або через економічний тиск чи кримінальне переслідування потребували нового місця проживання» (с. 26). Та якби ж то ці люди стали щасливими чи зажили в достатку. Так і не помітила я часу реальної заможности, – ані дореволюційних, ані післяреволюційних, ані радянських чи пострадянських часів... Якось повсякчасна економічна й соціальна депресивність... Попри періодичні підйоми промисловости та її значення на макрорівні, мікрорівень постійно постає у фактах недостатнього забезпечення. Навіть певне покращення умов життя протягом 1950-х рр. ХХ ст. від-

бувалось у загальних умовах падіння значущості регіону в господарській системі СРСР. Власне, і страйк 1990-х рр. ХХ ст. – це результат знову ж таки не тільки фінансової кризи в регіоні, але й втоми від соціально-побутових негараздів.

Донбас називають регіоном міського населення. Але тут слово «міське» явно силуване. Так, це точно не сільськогосподарський регіон, отже, і населення не проживало у стандартних за визначенням селах. Однак містами шахтарські поселення назвати складно. Виникає припущення, що в певний період у бажанні наздогнати та перегнати світ в індустріальній гонці хтось вирішив назвати ці поселення містами. Тоді як загальносвітова практика чесніша: «індустріальні колонії» в Іспанії, «фабричні» та робітничі» поселення в Нідерландах та Німеччині, «корпоративні містечка» в Британії та США. Навіть поняття «заводське поселення», яке використовувалось на початку, було би відвертішим і відповіднішим реальності. Отже, про яку міську культуру тут може йтися? Культура якого поселення природно тут поставала? Але якщо її не бачити і вважати, що замість неї існує щось інакше, то це інакше рано чи пізно, але виявить цю свою інакшість. Та вже навіщо запитувати «чому так?», адже відповідь є – у вихідній суті. Місто – це не просто поселення з певною визначеною кількістю мешканців та домінуванням промислово-ремісничого сектора виробництва. Це також культурний, освітній осередок з інфраструктурою, спрямованою на духовний розвиток особистості, її естетичних практик та етичних навичок. Це також комфортні умови життя, зручні сервіси, дороги, каналізація, світло й комунікації.

Натомість маємо пропагандистський образ міського мешканця регіону: стійкого, працьовитого, відповідального, заповзятого, сильного, відважного, жертвовного заради суспільного блага, яке майорить десь на оманливому горизонті. Чи то духовний голод у регіоні, чи то мрія про те, що кращі часи колись настануть, але цей образ прижився так сильно, що його виявились не здатні похитнути реалії та парадокси буденного життя. Але, що казати, у боротьбі за життя дух нерідко стає сильнішим за тіло. На жаль, економічні проблеми, брехливе та цинічне керівництво, несправедливий розподіл соціальних благ, брудна екологія і відсутність капіталовкладень на її покращення, погане здоров'я – усе це на тлі проголошуваних результатів досягнень на благо шахтаря і робітника промисловости Донбасу не стимулювали замислитись над гіркотою ситуації, і це призвело до численних спроб зрозуміти, що це не унікальна ситуація, а вже були у світовій практиці занепади подібних економічних історій. Навпаки, посилилась гордість і почуття власної гідності на застарілому тлі історії, яка відживає свій час, та на тлі проголошеного і вже практикованого тоді відновлення малого бізнесу (дехто в таких умовах знайшов вихід – в організації нелегальної експлуатації шахт; щоправда, на малий бізнес це не дуже схоже). А між тим пропагандистський образ шахтаря як «еліти робітничого класу» хитро був використаний «провідниками» страйків у процесі розбудови власного та вже великого бізнесу. Отак і досі не віднайшли успішної моделі керування та управління цим ре-

гіоном. Постійно проглядається тактика милиць: не інвестиції, а субсидії, не заохочення, а примус, не капіталовкладення в інноваційні розробки, а копіювання залишкових технологій на периферії наукових досягнень, не реальність життя та майбуття, а міти про них.

Про ландшафти міст майбутнього

Візуальна цікавинка регіону – промисловий ландшафт. Метафорика властивостей колишнього неопанованого Дикого степу перекочувала в ліричні характеристики образів мешканців Донбасу: суворий, вимогливий, красивий та водночас первісний, недоторканий. Романтика міст Донбасу – це складна суміш гуркоту заводів-гігантів, сморід та пил, міць і страх, височінь труб та глибинне пекло шахт. Суперечлива картина образу: офіційна риторика краси промислової міцці регіону і тривала побутова вбогість.

Окрім втілення образу прогресу, не було реалізації цього образу як справжнього переходу в нову вищу якість життя. Фактично від зародження до 1950 років донбаські поселення – це ряди кам'яних казарм, дерев'яних халуп та землянок, з окремими вкрапленнями адміністративно-громадських споруд. Переважно прогрес можна було побачити в імперський період, а потім уже тільки в ідеологічно пафосній риторичній, заохочувальних гаслах та в радянському документальному й художньому кіно, а також у контрольованих цензурою літературі й живописі. Життя виявилось більш прозаїчним та вимогливішим в оцінках успіху передового краю. Краю, де ризики були більшими, ніж можливості. «Регіон мусив реалізувати утопічну програму» (с.52). Утопічну... Якщо не можна змінити якість життя побутовими гараздами, то можна переконати людей у тому, що просто ще не настав час того чарівного майбутнього, яке розбудовує передусім шахтарський край. Пропаганда, що лилася ріками хвалебних оспівувань робітничої праці, зробила свою справу – ілюзія щасливого життя почала домінувати над реальними відчуттями цього життя. «Дикий степ» перетворився на «Донецький степ».

Міста Донбасу, що сформувались на основі робітничих поселень, з одного боку, пройшли всі етапи поступового переродження від хаотичного заселення на тлі спільного джерела зацікавлення – заводу чи шахти – до оформленого міського простору згідно з архітектурними традиціями. З другого боку, попри наявні ознаки поступового міського просторового оформлення та навіть появу культурної інфраструктури і професійних підходів, – це не переконує в іманентній логіці процесу. Архітектори, коли вони вже долучились до справи розбудови простору життя робітничих поселень, діяли навіпамацки, розвиваючи затверджені владою проекти, орієнтуючись на випадковості й обмежені знання. Там деінде, але повсякчас проглядаються промислово-індустріальні та ідеологічні засади, які повертають до ключової тези, що місце тут передусім для людей праці, а не вдовolenня, для робітника, а не селянина, для трударя, а не вільного філософа, не простір життя, але простір соціальної інженерії. Занурення в історію розбудови міст Донбасу тримає відчуття того, як якась зовнішня сила гнала й кидала людей у ці про-

стори, які вони змушено оформлювали як придатні до життя, щоб вижити. І виживали, а потім звикали і вважали, що кращого вже немає. Світ такого міста був уніфікований моноспособом життя, розмаїття відчувається ніби чимось забороненим і неприйнятним. Міста Донбасу позиціонуються як продовження підприємств, їхньої структури, їхніх правил, їхньої логіки, їхньої сили й системи. Не можна прийти з роботи додому, ти просто переходиш в інший цех, де маєш відновити свої сили як гвинтика індустріальної міці регіону. Ти не відпочиваєш у театрі – ти дивишся спектакль про заповзятую й героїчну працю шахтарів, а в школі обов'язково пишеш твір про важку шахтарську працю. І магазини та ресторани чи столові – це лише «заправні станції джерел енергії», а не простори дозвілля, перепочинку та вільного вибору.

Про людей донбаської праці

Культизований образ робітника, який є підкорювачем, силою і міццю, що долає природу, змушуючи її відступити перед гігантськими кроками індустріалізації, відкинув у далекі закутки розуму думку про те, що природа насправді наш дім. І якщо її нищити, переконуючи себе, що ти «поступ і втілення прогресу», – це глухий кут. І Донбас, на жаль, опинився в такому куті. Декількома заповідниками, міськими парками та клумбами троянд ситуацію не покращити. Декоративною косметикою рани не прикриєш. Це омана, адже справжнє екологічне мислення – це вкладання ресурсів, сил, натхнення та розуму в збереження і збагачення природних ландшафтів, поважне та ввічливе ставлення до повітря, води, ґрунтів як до живої, чистої та джерельної складової життя. На жаль, попри офіційну ідеологію озеленення, зрошення та оздоровлення, край так і не закріпив практик бережливого та креативного співжиття з просторовими ландшафтами індустріалізованого степу. Санаторії, відпочинкові осередки для робітників лише створили свого часу уявлення про успіх регіону, про цінність праці, яку гідно преміюють соціальними гарантіями на санаторно-лікувальний відпочинок.

Прикра іронія, але розпорядження організованого набору на роботу на Донбас називали «путівками», як і документ, що видається на відпочинок. Чи не тому місцеві робітники жартома називали свій край «курортом» (с. 57), з якого швидко хочеться втекти? Гірка метафора «нічиєї землі», мешканців без коріння (адже край заселяли переселенці) спричиняли необхідність створення легенд місцевої ідентичності – донбаської. Але це збурило вихор проблем. І без того відмінний від інших регіонів України простір ще й відмежували виголошеною унікальною ідентичністю. Пихате радянське оспівування робітничої праці, словесне звеличення «трудового героїзму», знецінення селянської ролі та освітньої і гуманітарної складової благоустрою життя призвели до викривлення реальності, яка скористалась мітами «годувальника», «лицаря вогню та металу» та «первинної інстанції прогресивних рішень».

Попри мультикультурне середовище, не сформувалося цінностей терпимості, взаємоповаги, толерантності, культури поважного ставлення до

інших поглядів, вірувань, мов, етносів. «Плавильний котел» Донбасу радше спалив відмінності, але не створив прикладу сильної спільноти справжнього різноманіття. Сумний висновок. Його правдивість у тому, що якби все було інакше, а не так, як дізнаєшся з джерел, то не було б і того результату, що наше суспільство має сьогодні. Повчальний приклад того, як не варто робити, – адже всі тогочасні дії, рішення, досвіди сукупно створили той складний симбіоз нинішньої ситуації, для розуміння якої інформації достатньо, а от щоб із нею йти в майбутнє, то складно впоратись. Віднайдений та створений на Донбасі засіб згуртування та творення територіяльної ідентичності насправді є добрим прикладом для вивчення результатів не тільки його функціонування, ефективності та дієвості, але зокрема й наслідків, які він створив і надалі творитиме. Ті, хто декларує вимогу бути почутими, так і не створили унікального дієвого успішного механізму того, як варто вміти чути в умовах розмаїття. Хоч і змодельювали свій спосіб. Можливо, саме тому ніхто і не розуміє, що саме і як треба чути, бо орієнтуються на інакший світовий досвід схожих практик пошуку діалогу.

Про життєвий успіх у териконовому степу

Просування щаблями кар'єри та успіху залежало від того, якою мірою «правильним» і припустимим було походження людини, а пізніше – і відповідна модель пролетарського світогляду, якою мірою людина вміла стати і «бути своєю», прикривати колег, хитрувати, виживати в складних умовах. Зовсім не лицарство й гідність, але розбишацтво й міцний кулак та сильне слівце більше сприяли тому, що людину поважатимуть. Шану до людей праці переважили свояцтво, соціотехнологізований міт земляцтва, легенди про подвиги та подекуди ігнорування правди.

Але це насправді були робочі люди. Вони по-своєму розуміли працю і професію. Якщо перше покоління зазнало зламу світогляду і своїх трудівницьких навичок у переході від сільського побуту та правил життя до індустріялізованого й виробничого співіснування, то кожне наступне покоління просто вживалося в картину реальності й буденності, яку їм створили їхні батьки. «Успіх виживання без правил» – саме так можу назвати те, про що дізнаюся з описів становлення Донбасу. Хоч правило було – Кодекс будівничого комунізму. Але якою сильною була в нього віра, то з матеріалів збірника складно мені бути впевненою. Бачу віру у власні сили, адже образ людини – підкорювача природи – переважає. Бачу повагу до професії трударя, шахтаря, працівника копалень. Бачу прагнення краще жити в постійному процесі додання негараздів побуту, пошуку звичайнісінького комфорту та подолання малогрошів'я. Малесенькі перемоги на шляху до омріяної успішності й віри, що та ідеалістична картинка, про яку розповідають «старші товариші», можлива: клумби троянд, ритуали посвяти в професію (від залихвацько-хуліганських до офіційних), спроби розфарбувати в теплі кольори будинки та ошатні будівлі клубів і санаторіїв. І, звісно, зразкова універсальна модель трудової кар'єри від рядового робітника до керівника, на популя-

ризацію якої працювала не тільки офіційна пропаганда, але і, що нормально, родинно-сімейні легенди про дідів-прадідів. Загалом родина і сім'я на Донбасі поступово з часом набули значущости не просто прихистку, але й стали основою проведення позаробочого часу, рамковою групою для посиденьок, взаємовідвідин під час свят (як сімейних, так і державних), що були виведені в ранг місцевих традицій, здобувши власну ритуалізацію. Пам'ятаю, після буремних подій 2004 року в Україні було ініційовано проєкт взаємовідвідування на Різдвяні канікули школярів зі Сходу західних областей України і навпаки. В одному з телесюжетів про результати таких акцій журналістка на запитання про те, що цікавого й нового діти побачили, почула відповідь школярів із Заходу, що вони «сходили на шашлики» з сім'ями, які їх приймали, сумуючи при тому, що пропустили всі радощі святкування Різдва вдома.

Праця, виснаження та успіх... Влада різних часів усе вирішувала за людей Донбасу і робила потрібне для себе: міста будували (самостійно люди хіба що зводили халупи без зручностей і зовсім не за правилами будівництва), заводи відкривали та закривали, не орієнтуючись на потреби робітників, житло видавали (таке очікування фактично закріпачувало працівників), а люди Донбасу брали, що дають, приймали і виконували накази та чекали... чекали від волі влади чергових благ, рятування й підтримки. Саме такий наратив наскрізно проглядав мені в текстах авторів збірки. Не люди, не громада, не спільна історія, не рідний дім і край, – але профком, профспілка, керівництво та рада. Бо на першому місці – виконання плану, професія, робота, колективні обов'язки, страх покарання, а вже потім власний комфорт, естетика життя, духовний розвиток, власні мрії. Що казати, якщо вільний час – це робота на городі (в деякі періоди заборонена), щоб покращити харчування через нестачу коштів та продуктів на ринку; це таємні зустрічі з неформальними практиками «діставання» та обміну або спекуляційна торгівля для того, щоби «добути» не робітничий, але прийнятний одяг; це важкі для тих умов щоденні побутові справи – прання та купання; це примусові лекторії на пролетарську тематику й про цінності «нової людини»; це очікування святкових календарних дат, коли на полицях магазинів можна було придбати дефіцитний товар, а також виїхати за місто на посиденьки «на природі» – можна сказати екзотичне дозвілля, враховуючи важкі умови життя. І якщо для зовнішнього спостерігача таке дозвілля бачиться в темних тонах, то місцеві мешканці вважали це нормою і приводом для гарного настрою. Особливо тішило організоване владою та адміністрацією святкування «Дня шахтаря» (титульна професія краю), яке фактично стало не тільки візитівкою регіону, але й потужним символічним чинником територіальної відокремленої ідентичности. Хоч треба віддати і належне організованій владою культурно-масовій та просвітницькій роботі, результатом якої була поява й функціонування творчих секцій, художніх гуртків, спортивних клубів та мистецьких студій. Упродовж усього періоду діяли театри (як за капіталістичного господарювання Дж. Юза, так і за часів Рад) – самодіяльні і професійні, з часом з'явилися кінотеатри й музеї. Проте вони занепали під

тиском індивідуалізації та приватизації дозвіллевих практик – появою телебачення, поширенням літератури та періодичної преси. Власне, це була загальна тенденція всієї Радянської країни. Прикро вразила наступна ремарка опису дозвілля на Донбасі наприкінці 1970-х рр. радянського процвітання: «Неухильне зменшення числа клубних установ, <...> не спричиняло масового обурення. Лунали тільки поодинокі голоси» (с. 154). Але робітники страйкували, і неодноразово. Їх спонукало, звісно, не невдоволення культурою, а гострі питання, пов'язані з оплатою праці, що виникали під час трудового процесу чи не всю історію праці краю. І це контрастувало з тогочасними рекламними гаслами про високу зарплату в регіоні та на підприємствах, які закликали трудовий люд звідусіль їхати на Донбас за кращою долею.

Про те, що розповідають не люди, а фотографії

Збірка насичена багатьма фотографіями й зображеннями. Усміхнені обличчя, трудові руки, важкий і брудний робітничий одяг та канцелярські костюмчики, медалі й ордени... Постановочні фото щасливого і «заможного» життя. Чи мали можливість люди цього краю творити власну історію, будучи власниками приватних фотокамер, адже край згідно з офіційною риторикою був провідником прогресу й достатку? Цю гіпотезу ще можна перевірити й порівняти способи життя людей, якість побуту, облаштування міських та приватних просторів. А партійна хроніка говорить гучно, перебиваючи голоси приватних фотоальбомів, адже другі мало потрапляли (що зрозуміло) на шпальти масової преси і до державних архівів. Цікаво, що фото, означені в збірці як такі, що були визнані на тих чи інших міжнародних виставках або альбомах, зображували, як правило, чесність ситуації: важкість – так важкість, бруд – так бруд, біду – так біду. Я зрозуміла, що образи працівників та праці на Донбасі в її більш-менш такому вигляді, що відображає наявний стан речей, можна пізнати хіба що вивчаючи фотоальбоми дореволюційних часів, коли домінували капіталістичні підвалини і правила збереження інформації. А потім якесь провалля, в якому потрібно фактично вичавлювати по краплині реалістичність з порядків фото під наглядом пильного ока ідеології.

...

Подвійна лукава й лицемірна мораль: з одного боку, віра в комуністичні гасла процвітання та рівності, у прийдешнє суспільство справедливості, а з другого боку, ошуканство тих же структур, на які покладали довіру й віру в щасливе майбуття. Знати, що керівництво зовсім не відповідає пропагованим ідеалам будівничих комунізму і не діє в рамках декларованих цінностей, і при тому ігнорувати це, виправдовуючи себе, що то лише окремі люди, а система в цілому ідеальна і правильна. Не дивно, що у важкі переламні 1990-ті за цілковитої згоди моралі люди «обмінювали» свій час на активність публічної підтримки політичних активістів і почасти популістів та виправдовували це злиднями і невиплатами зарплат. Колись від самого початку історії цей згубний патерналізм і надмірний колективізм генетич-

но вмонтувались у долю регіону. Нехлюйство, безвідповідальність, байдужість, хабарництво, непрофесіоналізм, безініціативність разом із душевною простотою, наївністю, заповзятою працьовитістю, своєрідною сміливістю й азартом, вірою в справедливість і правду пишуть портрет Донбасу.

Мої міти укріпились, я надалі в них вірю й ношу власну думку, що Донбас – це регіон, який зумів стати індустріяльним осередком, змінивши природні ландшафти краю, але не зумів пристосуватись до постмодернового світу, застряг у наздогінному поступі, вперто відроджуючи застигли в історії скам'янілості минулої слави, наприклад, романтизовані терикони, які насправді є потужними забруднювачами атмосфери та жахливим джерелом екологічних негараздів і радіоактивності. Проте віра в можливість змін залишається. Адже насправді в світі чимало територій, що з першого погляду не дуже привітні чи не надто вичепурені, але досвід показує (і на Донбасі теж є окремі приклади того), що будь-яка похмурість може бути подолана свідомим прагненням до інновацій, пошуком креативних реконструкцій. Усе це можливо, особливо якщо в основі світогляду буде толерантність і терпимість, гідність і обов'язково відкритий погляд на світ і людей, а не пихатість, впевненість і не пропагандистська віра.